

فلسطین، یونسکو و صیانت از میراث فرهنگی در برابر نابودی از منظر حقوق بین‌الملل

میثم حق‌سرشت^۱، علیرضا آرش‌پور^{۲*}

چکیده

اماکن و اموال فرهنگی منحصربه‌فرد موجود در سرزمین فلسطین، در امتداد سیاست‌های یهودی‌سازی اسرائیل در معرض نابودی قرار گرفته‌اند. با نابودی اموال فرهنگی، رابطه بین گذشته، حال و آینده و به تعبیری، هویت تاریخی از بین می‌رود. در چنین اوضاعی، تعارض میان ضرورت‌های جنگی از سویی و حفظ میراث فرهنگی برای نسل‌های آینده، کشورها را با اهداف متعارضی روبه‌رو می‌سازد. از طرف دیگر و در وضعیت فعلی، این سؤال اساسی مطرح شده که رژیم حقوق بین‌الملل تا چه حد قادر به حمایت و محافظت مناسب از اموال فرهنگی در زمان اشغال، استعمار و منازعات مسلحانه است. این مسئله با توجه به وظیفه ذاتی سازمان یونسکو در حمایت از اموال و میراث فرهنگی کشورها و با پذیرش عضویت فلسطین در این سازمان از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود. از این رو این نوشتار بر آن است تا با توجه به منازعات و اقدامات تروریستی رخ داده در فلسطین علیه اموال و میراث فرهنگی و اقدامات عامدانه و خارج از ضرورت نظامی اسرائیل در تخریب این میراث، به بررسی نقش سازمان یونسکو و قوانین بین‌المللی در جلوگیری یا کاهش آثار مخرب این اقدامات اهتمام ورزد.

کلیدواژگان

سازمان یونسکو، کنوانسیون ۱۹۵۴ ال‌ا‌ه‌ه، فلسطین، میراث فرهنگی، هویت تاریخی.

---

۱. گروه حقوق بین‌الملل، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران. Email: Mhagseresht@gmail.com
۲. گروه حقوق بین‌الملل، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف‌آباد، ایران و استادیار گروه حقوق دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول). Email: rezaarashpour@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۱۰

مقدمه

هدف قرار دادن، تخریب و غارت اموال فرهنگی^۱ در جریان درگیری‌های مسلحانه، چه به‌عنوان لازمه شرایط اضطراری جنگ و چه به‌عنوان اقدامات عمدی، به‌خودی‌خود تاریخچه‌ای بس طولانی دارد؛ تخریب^۲ و تاراج کتابخانه‌ها و میراث فرهنگی^۳ ایران توسط اسکندر مقدونی، تخریب کتابخانه‌های یونان در اسکندریه و سوزاندن بیش از چهارصد هزار جلد کتاب (۶۴۲ بعد از میلاد)، غارت و چپاول قسطنطنیه در خلال چهارمین جنگ صلیبی، تخریب سمرقند توسط چنگیزخان (نژندی‌منش، ۱۳۹۰: ۲۱۹) تخریب‌های صورت‌گرفته در اواخر قرن هفدهم و اوایل قرن هجدهم توسط ناپلئون بناپارت و تخریب و غارت آثار هنری طی جنگ جهانی دوم و نمونه‌های فراوان تاریخی دیگر از تخریب و نابودسازی یا به تعبیری تروریسم فرهنگی ادامه داشته است. در واقع فروپاشی نظم موجود به دلیل وقوع جنگ، اماکن و اموال فرهنگی را در وضعیت ویژه آسیب‌پذیری قرار می‌دهد که این امر به‌طور مستقیم به تدوین هنجارهای حقوقی در معاهدات متعدد و همچنین به رسمیت شناختن عام بسیاری از اصول در حقوق بین‌المللی عرفی منجر شده است. با وجود این، تخریب و تلفات اموال فرهنگی به‌ناچار از ویژگی‌های فراگیر درگیری‌های مسلحانه، علی‌رغم حمایت‌های متعدد معاهدات و سازمان‌های بین‌المللی است. در اغلب شرایط اضطراری جنگ، ضرورت‌ها و اقتضات جنگ بر حفظ آثار و اموال فرهنگی مقدم می‌شود، اما هنجارهای در حال ظهور و عواطف و تمایلات جامعه جهانی، نوعی اشتیاق فزاینده را نسبت به حفظ آثار فرهنگی برای نسل‌های آینده به‌عنوان میراث فرهنگی نوع بشر نشان می‌دهد. در چنین بستری، این پرسش‌ها مطرح می‌شود که کشورها چگونه این اهداف به‌ظاهر متضاد و غیرقابل تلفیق را تعادل می‌بخشند و تا چه حد وضعیت کنونی رژیم حقوقی و قانونی بین‌المللی قادر به تسهیل واکنشی شایسته به حفظ اماکن و اموال فرهنگی طی اشغال، استعمار، جنگ یا درگیری‌های مسلحانه است، و اینکه فلسطین با عضویت در سازمان علمی، فرهنگی و آموزشی سازمان ملل تا چه حد می‌تواند به احقاق حق خود مبنی بر دسترسی، محافظت و استرداد اموال و میراث فرهنگی خود اقدام کند؟ در این مقاله فرض بر آن است که اولاً تخریب میراث فرهنگی دارای مشخصه‌هایی است که آن را می‌توان به‌عنوان پاکسازی قومی و نسل‌زدایی فرهنگی فلسطینیان شناخت؛ ثانیاً با عضویت فلسطین در سازمان علمی، فرهنگی و آموزشی سازمان ملل راه برای تثبیت و احقاق حق در داخل و عرصه بین‌المللی فراهم شده است؛ ثالثاً تخریب میراث فرهنگی توسط اسرائیل و اشخاص و دولت‌های دیگر از مظاهر بارز جرائم جنگی و جنایت علیه بشر است. این نوشتار به‌منظور تفسیر

1. Cultural Property
2. Destruction
3. Cultural Heritage

پرسش‌های مزبور ابتدا به تعریف مفهوم میراث فرهنگی و ترسیم چگونگی حمایت حقوق بین‌الملل از این میراث فرهنگی می‌پردازد و سپس با تشریح مفهوم ژنوسید فرهنگی به‌طور عام و بررسی آن به‌طور خاص در مورد فلسطین، به مسئله عضویت این کشور در سازمان یونسکو و آثار آن در حفظ و حراست از میراث فرهنگی می‌پردازد.

تعریف میراث فرهنگی

عهدنامه ۱۹۷۲ یونسکو در خصوص میراث فرهنگی و طبیعی جهان (عهدنامه میراث جهانی)، در مورد میراث فرهنگی اعلام داشته است که میراث فرهنگی شامل آثار معماری، مجسمه‌سازی یا نقاشی در بناها، عوامل و بناهایی که جنبه باستانی دارند، کتیبه‌ها، غارها، مجموعه بناهای مجزا یا مجتمع که از نظر معماری، منحصربه‌فردند یا بستگی و موقع آنها در یک منظره طبیعی، به لحاظ تاریخی هنری و علمی آنها را دارای ارزش جهانی استثنایی کرده و همچنین آثار انسان یا آثاری که توأمأ توسط انسان و طبیعت ایجاد شده است، می‌باشد.

به‌طور خلاصه می‌توان گفت که میراث فرهنگی عبارت است از تمامی آثار، اموال و اشیای بارز از بقایای تاریخی، فرهنگی و مذهبی گذشتگان و دسته‌ای از آثار فرهنگی تاریخ باستان که ارزش خود را از زمان‌های گذشته حفظ کرده‌اند (Ahmadi, 2013: 392).

آثار فرهنگی، دینی، تاریخی دارای پیام‌های معنوی از گذشتگان‌اند که سنت‌های باستانی را امروزه به‌صورت زنده منعکس می‌کنند (Ahmadi, 2013: 391). در ماده ۱ کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه اموال فرهنگی این‌چنین تعریف شده است: «اموال منقول یا غیرمنقولی که دارای ارزش والای میراث فرهنگی برای هر قوم‌اند...». همچنین تعاریف متفاوتی از اموال فرهنگی ارائه شده است که به اشیای فرهنگی‌ای مثل موزه‌ها و مساجد و کلیساها و سایر آثار هنری، تاریخی و معماری اشاره دارند (نژندی‌منش، ۱۳۸۹: ۳۳-۳۲). یکی دیگر از اسنادی که به‌صورت خاص اموال فرهنگی را تعریف کرده، «عهدنامه ۱۹۷۰ یونسکو راجع به اتخاذ تدابیری برای ممنوع کردن و جلوگیری از ورود و صدور انتقال مالکیت غیرقانونی اموال فرهنگی» است. براساس بند «الف» ماده ۱ آن، اموال فرهنگی، اموالی است که «اعم از مذهبی یا غیرمذهبی به‌وسیله هر دولت، اهمیت آنها از نظر باستان‌شناسی ماقبل تاریخ، تاریخی، ادبی، هنری یا علمی مشخص شده...» باشد؛ بنابراین کنوانسیون مذکور سه شرط مال بودن، اهمیت باستان‌شناسی و تأیید اهمیت در دولت را الزامی دانسته است (آرش‌پور، ۱۳۹۰: ۱۹۹). مطابق ماده ۲ عهدنامه ۲۰۰۳ یونسکو در خصوص حراست از میراث فرهنگی غیرمادی انواع مصادیق میراث فرهنگی عبارت‌اند از: مناطق و اماکن تاریخی، بناها و مقبره‌های تاریخی، اماکن مقدس، میراث فرهنگی زیر آب، موزه‌ها، میراث فرهنگی منقول، صنایع دستی، زبان، سنت‌های شفاهی، آداب و رسوم و

اعتقادات، موزیک و موسیقی، طب سنتی، لهجه و مسابقات و بازی‌های سنتی (حسینی اکبرنژاد، ۱۳۹۰: ۲۵۰). همچنین مواد ۱ و ۲ کنوانسیون ۱۹۷۲ حمایت میراث فرهنگی و طبیعی جهان تعاریف دقیقی از میراث فرهنگی را ارائه کرده‌اند (برادران بزاز، ۱۳۹۰: ۲۷۱).

حمایت از اموال فرهنگی در حقوق بین‌الملل

یکی از نخستین تلاش‌های رسمی در زمینه تدوین مقررات حاکم بر رفتار نیروهای نظامی در خاک دشمن، در مورد حفظ میراث فرهنگی «دستورالعمل‌های ارتش ایالات متحده در میدان جنگ» به سال ۱۸۶۳ برمی‌گردد که به کد لیبر^۱ معروف است (نژندی‌منش، ۱۳۹۰: ۲۲۱). اعلامیه بروکسل سال ۱۸۷۶ برای محافظت از آثار تاریخی در برابر آسیب عمدی نیز از اولین اسناد بین‌المللی در زمینه حمایت از اموال فرهنگی است (Ascherson, 2005: 19). کنوانسیون‌های اول و دوم لاهه در سال ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ به این موضوع اشاره کرده بودند که در زمان محاصره و بمباران‌ها تمام اقدامات ضروری برای عدم تخریب و بمباران، ساختمان‌هایی که به مذهب، هنر، علم اختصاص داده شده و همچنین یادبودهای تاریخی در صورتی که برای اهداف نظامی استفاده نمی‌شود، تا حد ممکن باید لحاظ شود (Driver, 2000: 3). کنوانسیون ۱۹۰۷ لاهه، مربوط به بمباران نیروی دریایی در زمان جنگ نیز مقرراتی درباره محافظت از اموال فرهنگی را در بردارد (نژندی‌منش، ۱۳۹۰: ۲۲۲). ماهیت دقیق اهداف نظامی در معاهده تعیین نشده، اما به طور کلی پذیرفته شده است که اگر تخریب اموال فرهنگی براساس ضرورت‌های نظامی و رسیدن به هدف صورت گرفته باشد قابل اغماض است (Okeefe, 2006: 25). این معاهده همچنین اولین مسئولیت‌های یک قدرت اشغالگر برای محافظت از اموال فرهنگی به‌عنوان یک دارایی شخصی و ممانعت از تصرف، تخریب و آسیب عمدی به مقبره‌های تاریخی و آثار هنری و علمی را مطرح کرده است (Okeefe, 2006: 31).

برخی اسناد چندجانبه مثل مقدمه متن سند پیمان «روریچ»^۲ که در سال ۱۹۳۵ در واشنگتن منعقد شد و به‌طور کامل به محافظت از اموال فرهنگی اختصاص دارد و در تمام قلمرو سرزمین طرفین نیز قابل اعمال است، محافظت از میراث فرهنگی را برای آموزش هنر و علم به جوانان الزامی شمرده و میراث فرهنگی را گنجینه مشترک همه ملت‌های جهان پنداشته است (Vrdoljak, 2007: 385). همچنین اعلامیه ۱۹۳۹ حمایت از ساختارهای تاریخی و کارهای هنری در زمان جنگ که طرح ناتمام همکاری‌های فکری در زمان جامعه ملل بود، از این دست است (Vrdoljak, 2007: 381). در پی تخریب‌های عظیم ناشی از جنگ جهانی دوم

1. Liber Code
2. Roerich Pact

جامعه بین‌المللی در سال ۱۹۵۴، کنوانسیون لاهه را برای حفظ میراث فرهنگی در جریان نبردهای مسلحانه تدوین کرد و بعدها توسط دو پروتکل، آن را توسعه داد. نگرش عمده معاهده در خصوص نیاز به حفظ اموال فرهنگی^۱ در طول نبردها بوده است (Stone, 2016: 18). مطابق ماده ۴(۲) کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه تعهد به احترام و پرهیز از اعمال خشونت‌آمیز نسبت به اموال فرهنگی از سوی دولت‌ها تنها در موارد ضرورت نظامی ممکن است نادیده گرفته شود. تعهد به احترام گذاشتن به اموال فرهنگی در صورت اعلام جنگ یا هر گونه درگیری مسلحانه دیگر (ماده ۱۸)، چه نهاد داخلی و چه نهاد بین‌المللی باشد، اعمال می‌شود (ماده ۱۹). (Thomas, 2016). در پروتکل اول آن، حمایت از اموال فرهنگی درج شده و ماده ۱ آن به تعریف این اموال پرداخته است. این ماده سه دسته از اموال را مورد حمایت قرار می‌دهد؛ دسته اول اموال منقول و غیرمنقولی است که برای هر ملتی ارزش میراث فرهنگی دارد، مثل ساختمان‌ها و کتاب‌ها و آثار هنری ارزشمند. دسته دوم بناهایی است که در آنها اموال منقول فرهنگی حفظ و نمایش داده می‌شوند، مثل موزه‌ها و کتابخانه‌ها؛ و دسته سوم مراکزی است که تعداد زیادی از اموال فرهنگی را در خود جای داده است (نژندی‌منش، ۱۳۸۹: ۳۹-۴۰). کنوانسیون الزاماً دیدگاهی بین‌المللی‌گرا به اموال فرهنگی دارد، با این بیان که آسیب به اموال فرهنگی متعلق به هر فردی به معنای آسیب به میراث فرهنگی همه افراد محسوب می‌شود، زیرا هر فردی در فرهنگ جهان نقش دارد و بنابراین باید از حفظ و حمایت بین‌المللی برخوردار باشد. با استنباط از این اصل، کنوانسیون رفتار احترام‌آمیز به میراث فرهنگی را توسط هر دو طرف درگیری با محدود کردن هر اقدامی فراهم می‌آورد، به‌جز آنچه توسط «ضرورت نظامی» اجباری تلقی شده و موجب آسیب به اموال و میراث فرهنگی خواهد شد. به همین نحو، کشورهای طرف درگیر باید از هر گونه دزدی، غارت، تاراج، یا تخریب میراث فرهنگی اجتناب ورزند (ماده ۴ کنوانسیون).^۲

پروتکل اول در سال ۱۹۵۴ امضا شد و از ۷ آگوست ۱۹۵۶ نیز به اجرا درآمد. پروتکل دوم کنوانسیون لاهه در سال ۱۹۹۹ امضا، و در ۹ مارس ۲۰۰۴ اجرایی شد. این کنوانسیون از معاهدات اولیه متفاوت است، زیرا به‌صورت مشخص در درگیری‌های نظامی داخلی و بین‌المللی کاربرد دارد و تلاش می‌کند تا آستانه حمایت از اموال فرهنگی در مخاصمات مسلحانه را افزایش دهد (Okeefe, 2006: 246). هرچند ۱۲۷ کشور، کنوانسیون ۱۹۵۴ را تصویب کرده‌اند^۳ و ۴۱۰۴ و ۵۶۸ کشور به ترتیب پروتکل اول و پروتکل دوم را که در واقع واکنشی به رخدادهای

1. Cultural Property Protection (CPP)

2. Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. 1954. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637 &URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (accessed April 7, 2007).

3. https://ihl.databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=400 (14 August 2016).

4. <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=15391&language=E&order=alpha> (14 august 2016)

5. <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=15207&language=E&order=alpha> (14 august 2016)

یوگسلاوی سابق و جنگ ایران و عراق بود، امضا کرده‌اند، اما کشورهایایی مثل ایالات متحده در سال ۲۰۰۹ و آن هم در اثر فشارهای واردآمده از طرف انجمن ملی سپر آبی^۱، این کنوانسیون را تصویب کرده (Stone, 2016: 18) و بریتانیا هم صرفاً آن را امضا کرده است، و هنوز تعداد کثیری از کشورها بدان ملحق نشده‌اند که این امر موجب تضعیف کنوانسیون شده است. ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز مقرر می‌دارد که هر کس حق دارد آزادانه در زندگی فرهنگی جامعه شرکت کند و از هنرها متمتع شود، که حق بهره‌مندی از هنر در معنای عام میراث فرهنگی را نیز در برمی‌گیرد. ماده ۱۵ میثاق حقوق اقتصادی و اجتماعی ۱۹۶۶ هم حق شرکت در زندگی فرهنگی را مقرر کرده است (ذاکر حسین، ۱۳۹۰: ۱۴۲). علاوه بر توافقنامه‌های بین‌المللی یادشده، دو کنوانسیون جهانی نیز حاوی مقرراتی در خصوص حمایت از اموال فرهنگی است: ۱. کنوانسیون ۱۹۷۰ یونسکو، درباره شیوه‌های جلوگیری از ورود و خروج غیرقانونی و نیز انتقال مالکیت غیرقانونی اموال فرهنگی؛ ۲. کنوانسیون ۱۹۷۲ یونسکو، برای حمایت و محافظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهانی (نژندی‌منش، ۱۳۸۹: ۸۳-۸۲). کنوانسیون ۱۹۹۵ مؤسسه بین‌المللی متحدالشکل کردن حقوق خصوصی نیز بیانگر اصولی در جهت توسعه تدریجی اصل همکاری بین‌المللی در قلمرو مبارزه با تخریب و نابودی اموال فرهنگی است (بیگزاده، ۱۳۹۱: ۳۰). جرم‌انگاری، تخریب و نابودسازی اموال فرهنگی، مذهبی و تاریخی در مواد ۷ و ۸ اساسنامه ۱۹۹۸ رم هم، هر چند به صورت مطلق صورت پذیرفته است (جعفری، ۱۳۹۱: ۲۳۳). در خصوص اموال فرهنگی زیر آب نیز یونسکو در سال ۲۰۰۱ عهدنامه‌ای را با عنوان «حمایت از اموال فرهنگی زیر آب» در جهت حمایت از اموال فرهنگی زیر آب به عنوان یک منفعت متعلق به بشریت در دریاها مقرر کرد. نابودسازی مجسمه‌های بودای بامیان توسط طالبان^۲ و غارت موزه بغداد^۳ به حساسیت جهانی در زمینه تخریب عمدی میراث فرهنگی منجر شد و سازمان یونسکو برای اتخاذ تدابیر لازم اعلامیه سال ۲۰۰۳ را صادر کرد که از اسناد معتبر در حمایت از اموال فرهنگی است. در ماده ۱ این اعلامیه به اهمیت انتقال بناهای تاریخی و اماکن به نسل‌های آینده و نیز به تعهدات جامعه بین‌المللی برای مبارزه با تخریب عمدی در هر شکل آن اشاره شده است تا میراث فرهنگی به نسل‌های بعدی منتقل شود (Vrdoljak, 2007: 389). ماده ۲ عهدنامه ۲۰۰۳ یونسکو در خصوص حراست از میراث

1. National Association of Blue Shield

۲. برای مطالعه بیشتر در ارتباط با تخریب مجسمه‌های بودا رجوع شود به: تئودور جورکو پولوس، «جنایات بر ضد فرهنگ: حمایت از آثار تاریخی»، ترجمه ابراهیم بیگ زاده، سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی، ش. چهارم، ۱۳۸۷، ۳۷-۶۱.

۳. شورای امنیت با صدور قطعنامه ۱۴۸۳ در سال ۲۰۰۳ از کلیه دولت‌های عضو سازمان ملل خواست تا تدابیر لازم برای عودت اموال فرهنگی منتقل شده از موزه ملی، کتابخانه ملی و سایر اماکن عراق به نهادهای ذیصلاح عراقی اتخاذ شود.

فرهنگی ناملموس^۱ (ذاکر حسین، ۱۳۹۰: ۱۳۲) و مواد ۷، ۸ و ۹ اعلامیه ۲۰۰۵ تنوع فرهنگی یونسکو به خصوص ماده ۷ و بند ۱۳ دستور کار آن (فرضی مولان، ۱۳۹۵: ۱۵۱) و مواد ۱۱ و ۳۱، اعلامیه ۱۳ سپتامبر ۲۰۰۷ مجمع عمومی برای حمایت از فرهنگ و میراث بومیان (رنجبریان و سعیدی، ۱۳۹۵: ۹۲۴) همگی محافظت از همه اشکال میراث فرهنگی را به عنوان شاهد تجربی آمال بشر به نسل‌های آینده و انتقال و محافظت از آن ضروری شمرده‌اند.

ژنوسید فرهنگی

نسل‌کشی^۲ فرهنگی، اعمال عمدی صورت گرفته با هدف جلوگیری از فعالیت اعضای یک گروه در استفاده از زبان خود، عمل به دین خود و یا انجام فعالیت‌های فرهنگی یک گروه است. نابودسازی فرهنگی در تعریف به کار برده شده از نسل‌کشی در اساسنامه قرار نمی‌گیرد، مگر اینکه این عمل یکی از پنج عمل ممنوع باشد و با هدف مورد نیاز انجام گرفته باشد. به‌طور مشابه زیست‌بوم‌کشی^۳ اعمالی است که با هدف مختل کردن یا از بین بردن بومگان در یک منطقه خاص با حملات بر محیط زیست انجام گیرد، که این عمل در تعریف نسل‌کشی گنجانده نشده است و نسل‌کشی به‌شمار نمی‌آید، مگر اینکه این حملات در ارتباط با یکی از پنج عمل ممنوع با هدف لازم صورت گرفته باشد.^۴ اساساً: «ژنوسید فرهنگی چیزی فراتر از حمله به مؤلفه‌های فیزیکی یا بیولوژیکی گروهی افراد است و در پی از بین بردن اصول و رسوم وسیع آن است. این کار به طرق مختلفی انجام می‌شود، و اغلب شامل منسوخ کردن زبان یک گروه، ایجاد محدودیت‌هایی در خصوص آداب و رسوم سنتی آنان، نابود کردن یا از بین بردن اصول و مقاصد مذهبی، آزار و اذیت روحانیان، و حمله و تعرض به اندیشمندان و اعضای فرهنگستان‌ها و دانشگاه‌هاست. مؤلفه‌ها و نمودهای ژنوسید فرهنگی زمانی آشکار می‌شوند که فعالیت‌های هنری، ادبی و فرهنگی محدود یا غیرقانونی اعلام شده و گنجینه‌های ملی، کتابخانه‌ها، آرشیوها، موزه‌ها، مصنوعات و گالری‌های هنری تخریب شده یا مصادره می‌گردند». ژنوسید فرهنگی که همچنین به معانی «نژادکشی»، «جامعه‌کشی» و «فرهنگ‌زدایی» است، به طرق مختلف برای دستیابی به همان اهداف قتل‌عام فیزیکی به کار می‌رود (Negri, 2013: 2). تخریب عمدی اموال فرهنگی عنصر روانی برای نابودسازی فرهنگی و نسل‌کشی فرهنگی است. دو ماه پس از صدور رأی دادگاه نورنبرگ، مجمع عمومی سازمان ملل قطعنامه جنایت نسل‌کشی را به تصویب

۱. این عهدنامه از سال ۲۰۰۶ لازم‌الاجرا شده است

۲. نسل‌کشی برگرفته از واژه یونانی «Genos» به معنی نژاد یا قبیله و واژه لاتین «Cid» به معنی کشتن است، بنابراین معنی لغوی اصطلاح «Geno Cide»، کشتن گروهی از مردم متحد یک قبیله، قوم یا نژاد است.

۳. Ecocide

۴. Amnesty International The International Criminal Court , Fact sheet 3 , Prosecuting the crime of genocide.

رساند. کنوانسیون نسل‌کشی نشان می‌دهد که پیش‌نویس اولیه شامل تخریب سیستماتیک آثار تاریخی یا مذهبی یا انحراف آنها به استفاده بیگانه، یا تخریب یا پراکندگی اسناد یا اشیای تاریخی، هنری، یا علاقه مذهبی و لوازم جانبی مذهبی در تعریف نسل‌کشی است. یکی از شعب دادگاه بین‌المللی کیفری یوگسلاوی سابق در پرونده «کرتسیچ»، به‌طور مشابهی نظر داد و با اشاره به صدور تصمیمات و بیانیه‌هایی که برخی از انواع اقدامات نابودکننده فرهنگی و غیرفیزیکی همانند پاکسازی قومی را در تعریف ژنوسید وارد کرده‌اند، اعلام کرد: «دادگاه از این مسئله آگاهی دارد که کنوانسیون را باید با توجه به اصل قانونی بودن جرم و مجازات تفسیر کرد. بنابراین در عین حالی که به پیشرفت‌های اخیر در این حوزه اذعان دارد، اما معتقد است که حقوق بین‌الملل عرفی تعریف ژنوسید را به آن دسته از اعمالی محدود می‌کند که به نابودی فیزیکی یا بیولوژیکی تمام یا بخشی از اعضای گروه می‌انجامد. از این رو، حمله تجاوزکارانه‌ای که صرفاً علیه مشخصه‌های فرهنگی و اجتماعی یک گروه بشری و به‌منظور از بین بردن عناصر ایجادکننده هویت خاص آن گروه، متمایز از دیگر اعضای جامعه صورت می‌گیرد، تحت تعریف ژنوسید قرار نخواهد گرفت. با وجود این، دادگاه خاطر نشان می‌سازد که نابودی فیزیکی و بیولوژیکی اغلب با حمله بر اموال فرهنگی و مذهبی و نیز نمادهای گروه مورد تجاوز همراه است. این حملات قانوناً می‌توانند به‌عنوان دلیل و مدرکی برای اثبات قصد نابودسازی فیزیکی یک گروه در نظر گرفته شوند. لذا شعبه‌ی دادگاه در این پرونده، نابودی مساجد و خانه‌های متعلق به اعضای این گروه را به‌عنوان دلیلی برای وجود قصد و نیت نابودی این گروه مطمح نظر قرار می‌دهد» (روستایی، ۱۳۹۰: ۵۵).

با ایجاد دولت‌های مدرن در قرون اخیر دولت‌هایی پا به عرصه وجود گذاشتند که از لحاظ قومی و ملی همگونی نداشتند و به اصطلاح چندقومیتی بودند. این دولت‌ها درصدد ایجاد و خلق یک ملت همگون و یکپارچه برآمدند. در این گونه دولت‌ها زبان و مذهب قوم غالب به‌عنوان زبان و مذهب رسمی انتخاب و در قانون اساسی ذکر می‌شود. سایر زبان‌ها، فرهنگ‌ها و مذاهب‌ها یا دچار ممنوعیت می‌شوند یا در خوشبینانه‌ترین حالت از هیچ حمایتی برخوردار نمی‌شوند. سیاست‌های «یکسان‌سازی» در کشورهای ناهمگون فرایندی مشکل‌آفرین بوده است و امروزه نیز ادامه دارد (نصیری فرد، ۱۳۸۱: ۷۹). این موضوع نیز از عوامل نابودسازی فرهنگی است.

۱. ژنوسید فرهنگی در فلسطین

حدود ۴۰۰۰ مکان تاریخی در راستای سیاست تسهیل ساخت‌وساز غیرقانونی خانه‌های اسرائیلی و تعریض خیابان‌ها در شهرک‌های یهودی‌نشین و متعاقب ساخت دیوار حائل تخریب شده یا در معرض نابودی قرار گرفته‌اند و هرروزه این نابودسازی نمود بیشتری به خود می‌گیرد (عزیزی، ۱۳۹۱: ۱۶۶). مؤلفه‌ای که اغلب در مورد فلسطین در کل نادیده گرفته می‌شود، بعد «ژنوسید

فرهنگی» آن است. بیش از یک قرن است که اموال و میراث فرهنگی فلسطین در معرض غارت و نابودی توسط سایر دولت‌ها از جمله اسرائیل قرار گرفته است و می‌توان نابودسازی مکان‌های مقدس مسلمانان و یهودیان را در مقیاسی وسیع یعنی بیش از ۴۰۰ روستای فلسطین در داخل مرزهای اشغالی در طول جنگ ۱۹۴۸ و نیز سال‌های بعد از جنگ مشاهده کرد، که همه/این اقدامات بدون هیچ‌گونه ضرورت نظامی صورت گرفته است. کمیته میراث فرهنگی جهان در یونسکو، در ۱۱ آوریل ۲۰۰۲ در خصوص ویرانگری اسرائیل علیه میراث فرهنگی فلسطین تنها اظهار تأسف کرد، و ویرانگری و تخریب وسیع، توسط رسانه‌های جمعی گزارش نشد (Blanchard, 2014: 13-14). گزارشگر ویژه حقوق بشر و آزادی‌های اساسی به مقوله دسترسی به مکان‌های مقدس می‌پردازد و بیان می‌دارد که در بسیاری از قضایا اضمحلال جوامع به‌منظور انهدام مکان‌های مقدس و میراث فرهنگی بوده است (استاماتوپولو، ۱۳۹۲: ۲۵۳).

یکی از زجرآورترین ابعاد قتل‌عام فرهنگی فلسطینیان توسط اسرائیل، در بیت‌المقدس اتفاق افتاده است؛ شهری که مکانی مقدس و مهم برای همه ادیان ابراهیمی اعم از یهودیت، مسیحیت و اسلام به‌شمار می‌رود. و رای این مسئله، به لحاظ هویت تاریخی و فرهنگی، همان‌طور که اهرام مصر برای مصر و برج ایفل برای فرانسه ارزشمند است و نوعی نماد هویتی محسوب می‌شود، می‌توان گفت که مسجد الاقصی نیز برای فلسطین چنین مفهوم و ارزشی دارد؛ یعنی نماد یا سمبل الهام، غرور و افتخار ملی و میراث فرهنگی است. شورای امنیت سازمان ملل بیش از ۲۰ قطعنامه تصویب کرده که پیوست و الحاق شرق بیت‌المقدس و اشغال نظامی کرانه باختری توسط اسرائیل را محکوم می‌کند. اما اسرائیل مفاد و محتوای این قطعنامه‌ها را نادیده گرفته است.^۱ «کمیته میراث جهانی» یونسکو، همه اقدامات صورت گرفته توسط اسرائیل را در راستای ثبت معبد داود و دیگر آثار ملی فلسطین در فهرست میراث جهانی تحت مالکیت اسرائیل بلااثر اعلام کرده است (عزیزی، ۱۳۹۱: ۱۷۸).

با توجه به آنچه گفته شد، اسرائیل قوانین بین‌المللی از جمله ماده ۱۸ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، ماده ۱۸ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۲۷ کنوانسیون چهارم ژنو و بسیاری دیگر از قوانین بین‌المللی را که از آزادی دین دفاع می‌کنند، نقض کرده است.^۲ با این حال، از زمان آغاز اشغالگری اسرائیل، تعداد بی‌شماری از مساجد و همچنین کلیساها در سرتاسر سرزمین فلسطین نابود شده و مورد هتک حرمت قرار گرفته است و از تلاش‌های اسرائیل برای یهودی‌سازی در امان نبوده‌اند. براساس گزارش‌های اخیر در مجله پزشکی لانس، اگرچه زائران مسیحی بسیاری از سراسر جهان، کلیسای مقبره مقدس را در بیت‌المقدس زیارت می‌کنند، اما

1. <https://issuu.com/friendsofalaqsa/docs/report2010>.

2. <http://www.icrc.org/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/6756482d86146898c125641e004aa3c5>

از دسترسی فلسطینیان مسیحی که تنها در فاصله ده کیلومتری از بیت‌لحم و رام‌الله زندگی می‌کنند، به این مکان جلوگیری می‌شود. تلاش اسرائیل معطوف به از بین بردن هویت فرهنگی مردم فلسطین اعم از مسلمان و مسیحی است. این اقدامات اسرائیل نه تنها حقوق بین‌المللی را که حامی حق عبادت و آزادی مذهب است نقض می‌کند، بلکه موجب آسیب روانی می‌شوند. لانسیت در نسخه گزارشی خاص خود در سال ۲۰۰۹ در مورد «بهداشت در اراضی اشغالی فلسطین» بیان می‌دارد: «آزادی عبادت و اعمال مراسم مذهبی به‌عنوان اجزای ضروری مقابله با تنش روانی شناخته می‌شود. همان‌طور که در مطالعات کوزوو و سومالی و دستورالعمل‌هایی برای پاسخ‌های بشردوستانه اشاره شد، دین و ایمان با ایجاد مفهوم و هدف، زمینه بهبود روانی را فراهم می‌کنند. در منطقه‌ای که از نمادها و سنت‌های مذهبی پر شده و به سبب مکان‌های مقدسش مشهور است، دسترسی نداشتن به این مکان‌های عبادت، منبع عمیق اندوه و تنش برای فلسطینیان است» (Rajaie & Batniji, 2009: 54). اسرائیل حتی به گورستان‌های مسلمانان نیز رحم نکرده و آن را تخریب می‌کند^۱، و یا به‌طور مثال اقدام به ساخت‌وساز یک موزه اسرائیلی در بزرگ‌ترین گورستان مسلمانان در بیت‌المقدس به نام «ممان‌الله» کرد که هیچ‌کدام از این اعمال به صورت تصادفی رخ نداده است.^۲

وزارت گردشگری و آثار باستانی فلسطین گزارش می‌دهد که بین سال‌های ۱۹۶۷ و ۱۹۹۲ حدود ۲۰۰,۰۰۰ از مصنوعات و آثار باستانی، سالانه از قلمرو فلسطین اشغالی خارج شده و تا سال ۱۹۹۵ این تعداد به سالانه تقریباً ۱۲۰,۰۰۰ مورد رسیده است. این وضعیت در املاک فرهنگی فلسطینیان در بافتی در حال اتفاق افتادن است که در آن باستان‌شناسی توسط اسرائیل به‌عنوان «دستاویزی برای دستیابی به کنترل قلمرو» و اعمال حقوق حکومتی «بر روی سرزمین‌های فلسطین برای فیصله دادن به حق استقرار آن» و بهره‌برداری از منابع طبیعی آن به‌کار رفته است (Keane & Azarov, 2013: 310). این در حالی است که براساس آنچه در مقدمه کنوانسیون لاهه سال ۱۹۵۴ آمده است، خسارت به اموال فرهنگی متعلق به هر مردمی، هرچه باشد، به معنای آسیب به میراث فرهنگی همه بشریت است، زیرا هر ملتی سهم خود را در ساخت فرهنگ جهانی دارد. همچنین براساس کنوانسیون چهارم ژنو، قدرت‌های اشغالگر از تخریب اموال منقول و غیرمنقول منع شده‌اند، جز زمانی که چنین تخریبی مطلقاً برای عملیات نظامی ضروری به‌کار می‌رود، و برای اینکه تخریب براساس این ماده، نقض شدید محسوب شود، باید گسترده، غیرقانونی، بی‌سبب و بدون توجیه ضرورت نظامی باشد (نژندی‌منش و الیاسی، ۱۳۸۹: ۱۶۲) که این امر به‌وضوح در مورد تخریب آثار فرهنگی فلسطینیان صدق می‌کند و هویداست. کوین چمبرلین در مقاله‌ای با عنوان «سرقت تاریخ فلسطین» بیان می‌کند: «۴۰۰۰ مکان باستان‌شناسی

1. <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3410332,00.html>.

2. http://www.pchrgaza.org/files/W_report/English/2008/16-07-2009.htm.

در فلسطین وجود دارد؛ هنگامی که یک مکان کشف می‌شود، دولت اسرائیل یک حفاری نجات ایجاد می‌کند و به برداشت سریع و ضبط و پوشش قضیه می‌پردازد، که در موارد بسیاری این عمل به تخریب مکان منجر می‌شود، و این عمل صرفاً به این دلیل صورت می‌گیرد که بافت و دانش حاصل شده از مکان تخریب شود و برای همیشه مفقود ماند و تنها اشیای مورد علاقه یهودی‌ها برداشته شود و بقایای دیگر فرهنگ‌ها یا نادیده گرفته یا تخریب شوند، و مسلماً این کار صرفاً به دلایل سیاسی انجام می‌گیرد؛ بدین معنی که شواهدی دال بر اسکان یهودیان باستان کشف شود تا به‌عنوان تقویت سیاست‌های اسکان فعلی اسرائیل به کار رود.^۱

در حال حاضر هیچ بخشی از فرهنگ فلسطین نیست که توسط اسرائیلی‌ها دست‌نخورده باقی مانده باشد؛ کتابخانه‌ها، موزه‌ها، تئاترها و حتی خود وزارت فرهنگ فلسطین از این حملات در امان نبوده‌اند. تخریب وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی فلسطین در رام‌الله در سال ۲۰۰۲، تخریب بیش از ۸۰ نهاد فلسطینی در سال ۲۰۰۸ در بیت‌المقدس و الگوهای رفتاری مشابهی در سال ۱۹۸۲ در گزارش «اسرائیل در لبنان» مکتباید نقل می‌شوند: «تخریب سیستماتیک یا انتقال سوابق، اسناد، آثار مکشوفه، کتاب‌ها و غیره به اسرائیل در ارتباط با مردم فلسطین است. نابودی کامل مرکز مطالعات فلسطین و حذف بایگانی آنها مثل دفاتر اداری فلسطین در بیروت، به‌وضوح مستند شده است که تلاشی آگاهانه را برای اخلال در سازمان اجتماعی مردم فلسطین نشان می‌دهد تا اگر سازمان نابود نگردد، حداقل از طریق انهدام اسناد و مدارک، حس هویت، اصالت و وفاداری فلسطینیان تضعیف شود» (Macbride, 1983: 196). حتی چهره‌های برجسته اسرائیل اعتراف کرده‌اند که اشکال مختلفی از نسل‌کشی در جریان است، چنانکه لوگرینبرگ استاد جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه بن‌گوریون در سال ۲۰۰۴ مقاله‌ای در این زمینه با عنوان «نسل‌کشی نمادین» نوشت. وی در این مقاله نوشت که نسل‌کشی نمادین چیست؟ هر ملتی نمادها، رهبران نمادین و نهادهای سیاسی، سرزمین، نسل‌های گذشته و آینده و امیدهای خودش را دارد. همه اینها به‌طور نمادین یک ملت را نشان می‌دهند. اسرائیل به‌طور نظام‌مند در حال آسیب زدن، خراب کردن و ریشه‌کن کردن همه اینها به‌صورت باورنکردنی است (Alek Epstein, 2009: 81) علاوه بر موارد یادشده می‌توان تخریب مسجد «کیوکت»، «بیسان»، «البراء»، «یافا» و همچنین تخریب گورستان شهر «رام‌الله» و قبرستان «یازور» و مقبره «علاء‌الدین» شهر یافا را عنوان کرد، اما ارائه فهرست کامل از آثار نابودکننده سیاست‌های اسرائیل، بر روی بنیان‌های فرهنگی و اجتماعی فلسطینیان در اینجا امکان‌پذیر نیست. هرچند مجمع عمومی براساس قطعنامه ۴۶/۸۶ صهیونیسم را معادل نژادپرستی ندانسته است! (شاو، ۱۳۹۳: ۱۶۶)، اما تمامی رخدادها حاکی از علائم و نشانه‌های پیدا و پنهان در جهت استقرار حاکمیت صهیونیستی و برپایی سرزمین موعود یهودیان است.

1. <http://www.thisweekinpalestine.com/details.php?id=1451&ed=107>.

۲. مسئولیت پاسداشت

تعهد اولیه مبنی بر «منع، جلوگیری، توقف و مجازات»، عاملان نابودسازی میراث فرهنگی بر عهده دولت‌هاست، اما دولت‌ها به دلایل مختلفی از جمله کنترل نداشتن بر قلمرو خود و ساکنان آن یا نقض حقوق بشردوستانه و حقوق بین‌الملل بشر توسط خود دولت اغلب قادر به این کار نیستند.^۱ این تعهد پس از دولت‌ها، متوجه جامعه بین‌المللی از طریق سازمان‌های بین‌دولتی مانند یونسکو، شورای امنیت سازمان ملل و دادگاه‌های بین‌المللی مانند دیوان بین‌المللی کیفری است. اعمال تخریب عمدی آثار تاریخی در مکان‌های میراث جهانی، شورای امنیت و دیوان بین‌المللی کیفری را بر آن داشته تا از تمام کشورهای عضو برای سپردن عاملان این جنایات بین‌المللی به دست عدالت درخواست همکاری کنند (Vrdoljak, 2016, 24-25).

حمله به میراث فرهنگی به عنوان یک جنایت جنگی

عهدنامه ۱۹۷۲ میراث جهانی یونسکو، جامعه بین‌المللی را ملزم می‌کند تا کشورها در همکاری با یکدیگر برای محافظت از این میراث فرهنگی قرار گیرند. دادگاه بین‌المللی کیفری برای یوگسلاوی سابق بیشتر با تکیه بر کنوانسیون میراث جهانی ۱۹۷۲، «جوکیچ»^۲ و «پاول استراگر»^۳ را به علت بمب‌گذاری در اواخر سال ۱۹۹۱ توسط ارتش ملی یوگسلاوی در شهر دوبرونیک محاکمه کرد. در فهرست اتهامات «استراگر» تخریب بسیاری از کتیبه‌های شهر قدیمی قرار داشت که در فهرست میراث جهانی بود، و در نهایت هم به دلیل نقض جدی قوانین بشردوستانه بین‌المللی برای حمله به یک مکان محافظت‌شده خاص، آنها را محکوم کردند (Vrdoljak, 2007: 388). در سال ۲۰۰۵ دادگاه بین‌المللی کیفری برای یوگسلاوی سابق در پرونده «استراگر» بیان کرد که ماده ۳ اساسنامه آن، از قواعد حقوق بشردوستانه بین‌المللی است که از حقوق بین‌الملل عرفی برگرفته شده است، و این ماده حمایت از میراث فرهنگی را فقط در طول درگیری‌های بین‌المللی (شامل قواعد کنوانسیون چهارم لاهه ۱۹۰۷) فراهم نمی‌کند، بلکه شامل جنگ‌های داخلی نیز می‌شود. دادگاه همچنین بیان کرد که گرایش اسناد در طول صد سال شامل معاهده واشنگتن ۱۹۳۵، ماده ۵۳ پروتکل الحاقی اول ۱۹۷۷ و ماده ۱۶ پروتکل الحاقی دوم به کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ و کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ نیز چنین است. (Vrdoljak, 2007: 381).

اعلامیه ۲۰۰۳ یونسکو، کشورها را برای وضع مجازات علیه افرادی که مرتکب تخریب

1. HRC Res.6/11 on Protection of cultural heritage as an important component of the promotion and protection of cultural rights, 28 September 2007.

2. Jokic

3. Pavle strugar

میراث فرهنگی می‌شوند و در حال حاضر در قلمرو آن کشورها هستند، صرف‌نظر از ملیت و مکانی که در آن این عمل به‌وقوع پیوسته است، رهنمون می‌کند.^۱ معاهدات گوناگون بین‌المللی یونسکو نظامی قانونی برای محافظت از میراث فرهنگی ایجاد کرده است. عهدنامه^{۱۹۷۰} یونسکو در مورد ممنوعیت و جلوگیری از صادرات و واردات غیرقانونی و انتقال مالکیت شخصی اموال فرهنگی و عهدنامه^{۱۹۷۲} یونسکو در خصوص محافظت از میراث طبیعی و فرهنگی جهانی که بیشتر به‌عنوان کنوانسیون میراث جهانی شناخته می‌شود، حمله به میراث فرهنگی را به‌عنوان حمله علیه هویت مشترک در نظر گرفته‌اند. مطابق اساسنامه^۲ دیوان بین‌المللی کیفری «حملات عمدی و مستقیم علیه ساختمان‌هایی که برای مقاصد مذهبی، آموزشی، هنری، علمی یا خیریه بنا شده‌اند یا علیه بناهای تاریخی به‌شرطی که آنها اهداف نظامی نباشند، به معنی جنایات جنگی در نظر گرفته می‌شود».^۳ این امر توسط دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق نیز تأیید شده و تخریب میراث فرهنگی را به‌منزله^۴ نسل‌کشی فرهنگی قلمداد کرده بود. دادگاه بین‌المللی کیفری برای یوگسلاوی سابق این نوع اقدامات را که در راستای تخریب فرهنگ منحصره‌فرد یا مذهب گروه مشخصی است، جنایت علیه بشریت تشخیص داده است (Case IT-01-42/1-S, 2004: para 51).

ماده^۳ اساسنامه^۵ دادگاه، تصرف، تخریب یا ایراد خسارت عمدی به مؤسساتی را که مختص مسائل مذهبی، آموزشی، علمی و هنری هستند، و نیز آثار تاریخی، هنری و علمی (ماده^{۳(د)}) را در برمی‌گیرد. ماده^{۳(ت)}، دادگاه را در تعقیب و تحت پیگرد قرار دادن افرادی که قوانین یا عرف جنگی را نقض می‌کنند، مختار می‌داند و برخلاف کنوانسیون‌های ژنو^{۱۹۴۹} که تنها در مخاصمات بین‌المللی به‌کار می‌روند، در هر دو نوع درگیری‌ها به‌کار می‌رود و درحالی‌که ماده^۳ به‌طور صریح از اشیای فرهنگی نام می‌برد، ماده^۲ همین قانون، تخریب و ضبط اموال فرهنگی را نیز شامل می‌شود (نژندی‌منش و افروغ، ۱۳۹۰: ۲۱۷). طبق بخش «ت» این ماده تخریب گسترده و تصاحب اموالی که بدون ضرورت نظامی و به‌صورت غیرقانونی و بی‌جهت انجام گیرد، تحت پیگرد قرار خواهد گرفت. بند «ح» ماده^۵ اساسنامه نیز ایراد خسارت به اموال فرهنگی را مشمول آزار و اذیت دانسته که خود از شقوق جرائم علیه بشریت و اقرب به نسل‌کشی است (نژندی‌منش و افروغ، ۱۳۹۰: ۲۴۲).

پرونده^۶ «احمد الفقی المهدی»^۳ به‌عنوان نخستین پرونده نزد دیوان بین‌المللی کیفری بر

۱. ماده^{۸(۲)} اعلامیه^{۲۰۰۳} یونسکو

۲. ماده^۸ اساسنامه^۷ دادگاه کیفری بین‌المللی

۳. در یکم ژوئیه^{۲۰۱۲} فاتو بنسودا دادستان دادگاه کیفری بین‌المللی، تخریب و ویرانی مقبره‌های صوفی در تیمبوکتو (مالی) را مطابق اساسنامه^۸ رم به‌عنوان جنایت جنگی در نظر گرفت. در سپتامبر^{۲۰۱۵}، براساس اسناد ارائه‌شده توسط دادستان، دادرسان دیوان، قرار جلبی علیه آقای احمد الفقی المهدی، عضو گروه انصارالدین وابسته به

مبنای اتهام منفرد و انحصاری تخریب میراث فرهنگی به‌مثابه یک جرم جنگی تحت بررسی و محاکمه قرار می‌گیرد. نظر به همین واقعیت، پرونده «المهدی» به رویه برجسته‌ای تبدیل خواهد شد، چراکه این پرونده، تعهد دفتر دادستانی دیوان را به تحقیق و تعقیب این جرائم ثابت می‌کند، و در نتیجه انجام آن، «شدت» جرائم مزبور را برجسته می‌سازد. علاوه بر این، تحقیق و تعقیب مؤثر چنین جرائمی می‌تواند اثر بازدارنده‌ای داشته باشد. شایان ذکر است که در راستای تعهد دادستان به جلوگیری از این تبهکاری، دفتر دادستانی خطمشی جامعی را در زمینه اموال فرهنگی مورد حمایت، مطابق اساسنامه رم تدوین خواهد کرد. کار بر روی این خطمشی در سه‌ماهه آخر سال ۲۰۱۶ میلادی و پس از نهایی شدن و به جریان انداختن رسمی «خطمشی دفتر دادستانی در خصوص کودکان» در حاشیه اجلاس آتی مجمع دولت‌های عضو آغاز خواهد شد.^۱ در نتیجه چنانکه اشاره شد، جامعه بین‌المللی در اسناد مختلف و رویه قضایی خود، کسانی را که میراث فرهنگی را طی درگیری‌های مسلحانه و اشغال تخریب می‌کنند، بر طبق اسناد حقوق بین‌الملل کیفری به‌طور کلی تحت تعقیب قرار می‌دهد^۲، و وظیفه حمایت از اموال فرهنگی در دستورالعمل‌های نظامی و بیانیه‌های رسمی کشورهای عضو کنوانسیون لاهه نیستند نیز قید شده است (هنکرتز، ۱۳۹۱: ۲۳۵) که راه پیش رو برای فلسطین در جهت محکومیت سران اسرائیل را سهل‌تر می‌کند.

یونسکو، فلسطین و اموال فرهنگی در محاصمه

در ۲۳ نوامبر ۲۰۱۱، فلسطین به عضویت سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو) درآمد و تعدادی از کنوانسیون‌های یونسکو را تأیید و تصویب کرد.^۳ عضویت فلسطین در یونسکو سبب شد که شناسایی فلسطین به‌عنوان دولت مستقل تسریع شود، امری که منظمأ

القاعده در مغرب اسلامی صادر کردند. در مارس ۲۰۱۶ شعبه پیش‌دادرسی دیوان، تشخیص داد که ادله ارائه‌شده توسط دادستان برای ایجاد مبنایی محکم برای باورمندی به آنکه مظنون از حیث کیفری در ارتباط با جرم جنگی هدایت عامدانه حملات به شماری از آثار تاریخی و ابنیه دینی در «تیمبوکتو» مالی در ماه‌های ژوئن و ژوئیه ۲۰۱۲ مسئول است، کفایت می‌کند، زیرا وی در تخریب ده آرامگاه مذهبی که همه آنها به‌جز یک مورد در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شده بود، نقش داشت. از این‌رو پرونده آقای المهدی برای محاکمه توسط دادستان ارجاع شده و در ۲۲ اوت ۲۰۱۶ مورد محاکمه قرار گرفت و برای نخستین بار یک متهم در تاریخ دیوان کیفری بین‌المللی در برابر دادگاه اتهامات خود را پذیرفت. دادستان در توافق با متهم، مجازات حبس ۹ تا ۱۱ سال را در صورت پذیرفتن مسئولیت پیشنهاد کرده است، لیکن این توافق برای دادستان الزام‌آور نیست.

1. <http://www.icicl.org/files/icc%20cultureal%20property%20Translation.5.pdf>.

۲. ماده ۲۸ کنوانسیون ۱۹۰۷ لاهه و ماده ۱۶(۱) پروتکل دوم لاهه در محافظت از اموال فرهنگی در محاصمات مسلحانه.

3. Palestine, United Nations Educational, Scientific and Cultural ORGANIZATION, <http://www.unesco.org/new/en/unesco/worldwide/arab-states/Palestine/> (last visited Mar. 4, 2016).

توسط مجمع عمومی در مورد تعیین سرنوشت فلسطینیان (قطعنامه ۵۲/۱۱۴ مورخ ۱۲ دسامبر ۱۹۹۷) تأکید می‌شود (کک دین، ۱۳۸۲: ۷۵۴). درخواست فلسطین برای عضویت در یونسکو از راهکارهای ارتقای جایگاه و احیای حقوق فلسطین به‌عنوان یک دولت در نظم حقوقی بین‌المللی است. این ابتکار در قطعنامه A/67/L.25 مجمع عمومی به تاریخ ۲۹ نوامبر ۲۰۱۲ در خصوص ارتقای جایگاه نظارتی فلسطین به‌طور بارزی بیان شده است.

در زمینه خرید و تجارت اموال فرهنگی، عهدنامه ۱۹۷۰ یونسکو، ممنوعیت‌هایی را بیان می‌کند (یاوری، ۱۳۹۱: ۱۳۷)، اما اسرائیل هنوز به این عهدنامه نپیوسته و یکی از چند دولتی است که با داشتن بازار مصوب قانونی آثار عتیقه به شکل محسوس سعی در تاراج آثار فلسطینیان دارد. قانون وراثت^۱ اسرائیل ۱۹۷۸ مالکیت اشیای باستانی در کشور را واگذار می‌کند، بدین معنی که خریدوفروش آثار هنری قبل از ۱۹۷۸ قانونی است. اسناد و گزارش‌ها تأیید می‌کند که کالاهای غارت‌شده را با تعویض شماره‌های ثبت‌شده کالاهای فروخته‌شده با نسخه مشابه می‌فروشند. حوزه قضایی اسرائیل که اجازه فروش آثار کشف‌شده غیرقانونی را می‌دهد، خود، انگیزه‌ای برای غارت است (Keane & Valentina Azarov, 2013: 330-332).

۱. نتایج عضویت در یونسکو

شاباس^۲ بیان می‌دارد: یونسکو، نماینده جامعه بین‌المللی است، بنابراین هیچ چیزی مانع رسیدن فلسطین به اساسنامه^۲ رم نمی‌شود مگر خود فلسطین (Keane & Valentina Azarov, 2013: 338).

عضویت فلسطین در یونسکو در سال ۲۰۱۱ الحاق به چهار کنوانسیون را در پی داشت: کنوانسیون ۱۹۷۲ در خصوص محافظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهانی، کنوانسیون ۲۰۰۱ در خصوص محافظت از میراث فرهنگی زیر آب، کنوانسیون ۲۰۰۳ در خصوص نگهداری از میراث فرهنگی غیرمادی، و کنوانسیون ۲۰۰۵ در مورد حفظ و گسترش گونه‌های مختلف فرهنگی. در مارس ۲۰۱۲ همچنین به کنوانسیون ۱۹۷۰ در مورد شیوه‌های ممنوعیت و جلوگیری از واردات غیرقانونی، صادرات و انتقال مالکیت اموال فرهنگی، کنوانسیون لاهه ۱۹۵۴ و دو پروتکل آن ملحق شد. دسترسی به چارچوب‌های سازمانی بیشتر در یونسکو و به‌دست آوردن حقوق بیشتر از طریق این اسناد، فلسطین را با ابزارهای بیشتری برای اعمال حقوق حاکمیتی طبق قلمرو بین‌المللی شناخته‌شده مواجه می‌سازد. در کمترین حالت، نمایندگان قانونی فلسطین قادر خواهند بود احترام به حقوق خود برای کنترل، حفظ و کشف میراث فرهنگی و طبیعی خود را مدعی شوند و همین‌طور در مباحث مربوط به میراث فلسطین واقع در قلمرو شناخته‌شده بین‌المللی مشارکت کنند.

1. Patrimony Law
2. Schabas.

فلسطین می‌تواند از سازوکار فهرست میراث جهانی یونسکو نیز بهره‌مند شود. در این خصوص، دفتر یونسکو در رام‌الله بر ظرفیت‌سازی مؤسسات فلسطین برای اجرای کنوانسیون میراث جهانی متمرکز است.^۱ در ژوئن ۲۰۱۱ فلسطین اطلاعاتی به کمیته میراث جهانی در مورد پیشرفت‌های صورت گرفته در اجرای فعالیت‌هایی در زمینه محافظت از سایت‌های خاصی ارائه داد. با وجود سایت‌های واقع در فلسطین در فهرست سایت‌های وزارت گردشگری اسرائیل، یونسکو موضع صریحی را پیش گرفته که هیچ سایتی در قلمرو فلسطین نمی‌تواند در فهرست اسرائیل باشد.^۲ کنوانسیون‌های یونسکو، چارچوب کنترل و حفظ حقوق میراث فرهنگی و طبیعی را ارائه می‌دهند. تصویب کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه و پروتکل اول آن همانند پروتکل دوم ۱۹۹۹، امکان برگرداندن آثار هنری انتقال داده شده از قلمرو اشغالی فلسطین واقع در دست اشخاص یا مؤسسات اسرائیلی یا اشخاص ثالث را فراهم می‌آورد. عضویت فلسطین در چنین معاهداتی کمک می‌کند تا این کشور، آثار خارج شده از سرزمین اشغالی را بازگرداند و از نمایش آنها در موزه‌های ملی جلوگیری کند. توافقنامه سینا نمونه‌ای از یک تضمین برای بازگرداندن آثار فلسطینیان از موزه‌های اسرائیل است. همزمان، مرکز آثار باستانی و میراث فرهنگی فلسطین می‌تواند با شورای بین‌المللی موزه‌ها^۳ مشارکت کند تا موزه‌ها را در سراسر دنیا مورد توجه قرار دهد و انتقال غیرقانونی و نمایش بین‌المللی آنها را به همه یادآور شود. یکی از مهم‌ترین گام‌های برداشته شده توسط دفتر یونسکو در رام‌الله، پیش‌نویس و انتشار قانون جدید فلسطین در مورد محافظت از میراث فرهنگی است که حساسیت زیادی در جهت تضمین مبارزه مؤثر با تخریب سایت‌ها داشته است و نیز به‌طور چشمگیری فعالیت‌های لازم برای اجرای این قانون با کنترل مؤثر اسرائیل بر قلمرو فلسطین محدود خواهد شد (Keane & Valentina Azarov, 2013: 336-338).

نتیجه‌گیری

۱. حق شهروندان هر جامعه در زمینه میراث فرهنگی خود در حقوق بین‌الملل بشر معاصر، ماهیتی فراجغرافیایی و فراملیتی به خود گرفته و تمام ابنای بشر نسبت به آن ذی‌حق‌اند و از این‌رو دولت‌ها نوعی تعهد به حمایت از این اموال را بر عهده دارند. بحث بر سر حفظ میراث فرهنگی در زمان اشغال و استعمار و جنگ، پایه‌های اخلاقی و عملی دارد، از این‌رو محافظت از میراث فرهنگی اهمیت دارد، زیرا اولاً خسارت به میراث فرهنگی نه تنها خسارت به میراث

1. Palestine and the World Heritage Convention, UNESCO.ORG (Dec. 12, 2011), <http://whc.unesco.org/en/news/821>.
2. World Heritage Comm., United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Convention Concerning the Protection of the Palestinian Cultural and Natural Heritage, June 19-29, 2011, Item 11 of the Provisional Agenda: Protection of the Palestinian Cultural and Natural Heritage, U.N. Doc. WHC-11/35.COM/11 (May 27, 2011).
3. The International Council of Museums (ICOM)

بشریت است، بلکه در نتیجه آن نمی‌توان دیگر شناخت دقیقی از تمدن‌های گذشته داشت و این به معنای سوزاندن و محو برگ‌های تاریخ است؛ ثانیاً تخریب و غارت مکان‌های فرهنگی تاریخی و اشیای دارای اهمیت فرهنگی، به‌ویژه اگر عمدی باشد، می‌تواند نفرت ابدی و مانعی در برابر صلح ایجاد کند؛ ثالثاً برگرداندن و بازسازی اشیاء و اموال فرهنگی، فرایندی پرهزینه، بلندمدت و در مواردی غیرممکن است. مشهود است که مقررات بین‌المللی مربوط به حفاظت از اموال فرهنگی در مخاصمات مسلحانه اگرچه به تدریج در حال تعالی است، اما کامل نیست، و اصل بر صلاحیت دولت محل وقوع اموال جهت محافظت است و سپس در صلاحیت تکمیلی نوبت به دولت‌های ثالث در قالب نهادهایی مثل یونسکو یا شورای امنیت می‌رسد. آرای صادرشده در سال‌های اخیر از دادگاه‌های مختلف بین‌المللی به‌خصوص پرونده «المهدی» و رویه‌های قضایی نیز حاکی از حمایت وافر از اموال فرهنگی و اهمیت این مسئله است.

۲. رژیم اسرائیل با تخریب اماکن مذهبی، گورستان‌ها، معابد و فراهم آوردن قوانین مختلف خریدوفروش اموال فرهنگی، راه را برای ادامه استعمار و اشغالگری و نابودسازی فرهنگی هموار می‌سازد، این در حالی است که مطابق قطعنامه ۲۴۲ سال ۱۹۴۷ و قطعنامه ۱۵۴۴ سال ۲۰۰۴ شورای امنیت، قطعنامه ۲۰ ژوئیه ۲۰۰۴ مجمع عمومی و رأی دیوار حائل ۹ ژولای ۲۰۰۴ دیوان بین‌المللی دادگستری بارها توقف این اشغالگری و خروج از سرزمین‌های اشغالی خواسته شده است. نظر به تثبیت اقتدار حاصل‌شده فلسطینی از مجرای انعقاد معاهدات متعدد از جمله توافق کمپ دیوید و اتازونی ۱۹۷۸، توافق اسلو ۱۹۹۱، اعلام اصول خودمختاری و واشنگتن ۱۹۹۳، توافق قاهره ۱۹۹۴ و واشنگتن ۱۹۹۵ و قطعنامه‌های ۲۴۲ و ۳۳۸ سال ۱۹۹۹ شورای و از سوی دیگر عضویت فلسطین در سازمان یونسکو به‌عنوان کشور می‌توان از طریق مرتبط کردن دوباره مردم فلسطین با میراث فرهنگی و طبیعی آنها، محافظت از میراث فرهنگی را به‌طور مؤثر بالا برد، در این زمینه چارچوب یونسکو ترکیبی از حمایت از منافع فلسطین در کنترل دوباره و مالکیت بر میراث فرهنگی و تضمین مدیریت آنها تحت حاکمیت فلسطین طبق استانداردهای بین‌المللی را فراهم ساخته است. بنابراین فلسطین می‌تواند با تصویب اسناد تخصصی یونسکو و سایر معاهدات بین‌المللی مانند کنوانسیون‌های حقوق بشر که مکملی مهم برای چارچوب یونسکو در جهت قدرتمندسازی حفاظت از حقوق فرهنگی به‌شمار می‌آیند و تشکیل همایش‌هایی برای حفاظت از میراث فرهنگی، همکاری مؤثر با شورای بین‌المللی موزه‌ها، حضور کارشناسان در منطقه، به‌کارگیری پلیس بین‌الملل هرچه بهتر بتوانند از میراث فرهنگی خود حراست کنند.

۳. در یک کلام نباید محافظت از میراث فرهنگی را فرع بر محافظت فیزیکی نوع بشر دانست، چراکه هیچ فرهنگی بدون ملت وجود ندارد و هیچ جامعه‌ای بدون فرهنگ معنا نخواهد داشت.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. استاماتوپولو، السا (۱۳۹۲). *حقوق‌های فرهنگی در حقوق بین‌الملل*، سید قاسم زمانی و منالسادات میرزاده، چ اول، تهران: خرسندی.
۲. انصاری، باقر (۱۳۹۵). *اسناد بین‌المللی حقوق بشر*، ج ۱، تهران: خرسندی.
۳. شاو، ملکم ناتان (۱۳۹۳). *حقوق بین‌الملل بشر*، تهران: خرسندی.
۴. فرضی مولان، فرمان (۱۳۹۵). *درآمدی بر حقوق تنوع فرهنگی با رویکرد اعلامیه جهانی تنوع فرهنگی یونسکو*، تبریز: آیین.
۵. کک دین، نگوین؛ پاتریک دیبه و آلن پله (۱۳۸۲). *حقوق بین‌الملل عمومی*، ترجمه حسن حبیبی، ج ۲، تهران: انتشارات اطلاعات.
۶. نژندی‌منش، هیبت‌الله؛ الیاسی قهفرخی، زهرا (۱۳۸۹). *حمایت از اموال فرهنگی در مختصات مسلحانه*، تهران: خرسندی.
۷. هنکرتز، ژان ماری، و لوئیس دوسوالدبک، کارولین آلورمن، کنوت دورمن، باتیست رول (۱۳۹۱). *حقوق بین‌المللی بشر دوستانه عرفی*، ترجمه دفتر امور بین‌الملل قوه قضاییه و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، ج ۱، تهران: انتشارات مجد.

ب) مقالات

۸. آرش پور، علیرضا؛ بلخی، سارا (۱۳۹۰). «تحولات جدید اعاده اموال فرهنگی با نگاهی به بازگرداندن اموال فرهنگی به بومی‌ها»، *مجله پژوهش‌های حقوقی*، مجموعه مقالات همایش حمایت از اموال فرهنگی و تاریخی در حقوق بین‌الملل، سال دهم، ش ۲۰، ص ۱۹۷-۲۱۲.
۹. برادران بزاز، شیدا (۱۳۹۰). «آسیب‌شناسی قوانین حمایت از میراث فرهنگی»، *مجله پژوهش‌های حقوقی*، سال دهم، ش ۲۰، ص ۲۸۰-۲۶۱.
۱۰. بیگزاده، ابراهیم (۱۳۹۱). «ضرورت حمایت از اموال فرهنگی در حقوق بین‌الملل»، *مجموعه مقالات همایش حمایت از اموال فرهنگی و تاریخی در حقوق بین‌الملل*، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۱۱. جعفری، فریدون (۱۳۹۱). «حمایت از اموال فرهنگی و تاریخی در پرتو اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی»، *مجموعه مقالات همایش حمایت از اموال فرهنگی و تاریخی در حقوق*

- بین‌الملل، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۱۲. حسینی اکبرنژاد، حوریه (۱۳۹۰). «تکامل مفهوم کارکردی اموال فرهنگی در پرتو انسانی تر شدن حقوق بین‌الملل»، مجله پژوهش‌های حقوقی، سال دهم، ش ۲۰، ص ۲۶۰-۲۴۷.
  ۱۳. رنجریان، امیرحسین؛ سعیدی، محمد (۱۳۹۵). «صیانت از میراث فرهنگی غیرمادی مردمان بومی: در جستجوی مناسبترین راهکار حقوقی»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۶، ش ۴، ص ۹۲۸-۹۰۷.
  ۱۴. ذاکر حسین، محمدهادی (۱۳۹۰). «شمشیر کند عدالت در صیانت از میراث فرهنگی»، مجله پژوهش‌های حقوقی، سال دهم، ش ۲۰، ص ۱۵۰-۱۲۹.
  ۱۵. عزیزی، ستار (۱۳۹۱). «سازمان همکاری اسلامی و حمایت از میراث فرهنگی و تاریخی فلسطین»، مجموعه مقالات همایش حمایت از اموال فرهنگی و تاریخی در حقوق بین‌الملل، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
  ۱۶. نژندی‌منش، هیبت‌ا...؛ افروغ، محمد (۱۳۹۰). «حمایت از اموال فرهنگی در هنگام مخاصمات مسلحانه: بررسی رویه دادگاه کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق»، مجله پژوهش‌های حقوقی، سال دهم، ش ۲۰، ص ۲۴۶-۲۳۰.
  ۱۷. یاور، فاطمه (۱۳۹۱). «یونسکو و تدوین و توسعه حقوق بین‌الملل در حمایت از اموال فرهنگی»، مجموعه مقالات همایش حمایت از اموال فرهنگی و تاریخی در حقوق بین‌الملل، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ص ۱۵۸-۱۵۲.

ج) پایان‌نامه‌ها

۱۸. روستایی، علیرضا (۱۳۹۰). ژنوساید فرهنگی در حقوق بین‌الملل معاصر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام‌نور تهران.
۱۹. نصیری‌فرد، تیمور (۱۳۸۱). شکل‌گیری دولت مدرن و تاثیر آن بر قوم‌گرایی در ایران، تهران: دانشگاه تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل.

۲. انگلیسی

A) Books

20. Pierre Blanchard, (2014). *Communities and Cultural Heritage in Times of Conflict Case Studies of Historic and Contemporary Destruction to Sacred Sites and Places of Worship*, The Centre for Academic Shi'a Studies.
21. Sekulow, J.A. and R. Weston, R., (2014). *The Dangers Isis and its Progeny Pose to Regional and Global Peace*, Oxford Centre for the Study of Law and Public Policy, Research Papers, study available at oxfordpolicycentre.org/research-papers/ (17, february, 2016).

22. Thomas, Sarah j, *Prosecuting the Crime of Destruction of Cultural Property, Introduction to the Destruction of Cultural Property in the Cambodian Context*, see at: http://www.genocidewatch.org/images/Cambodia_Prosecuting_the_Crime_of_Destruction_of_Cultural_Property.pdf(17, february, 2016)
23. Vrdoljak, Ana Filipa (2016). *The Criminalisation of the Intentional Destruction of Cultural Heritage*, University of Technology, Sydney, Available at: http://works.bepress.com/ana_filipa_vrdoljak/38/, (2, july, 2017)

B) Articles

24. Ahmadi, Amir (2013). "Legal Response to the Destruction of Cultural, Religious and Historical", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, anuary, Vol. 3, No. 1.
25. Alek Epstein (2009). "Intellectuals' Freedom And The Lack of Intellectuals' Accountability: Israeli Case in Comparative Perspective", *21-st Century*, № 1 (5).
26. Bogdanos, Matthew (2005). "The Casualties of War: The Truth About the Iraq Museum", *American Journal of Archaeology*, vol 109.
27. Driver, Mark C. (2000). "The Protection of Cultural Property during Wartime", *Review of European Community and International Environment*, Vol. 9.
28. David Keane and Valentina Azarov (2013). "Unesco, Palestine and Archaeology in Conflict", *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol. 41, No. 309.
29. Macbride, Sean (1983). "The Report of the International Commission to enquire into reported violations of International Law by Israel during its invasion of the Lebanon", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 12, No. 3, spring.
30. Mucci, Federica, "Intentional destruction of cultural heritage by ISIS: the reaction of the International Community against this specific aspect of the aggression to peace and human rights", *peaceprocesses*, Vol. 2 N. 1, 2016. see at: http://www.peaceprocesses.it/images/pdf/federica_mucci_massive_intentional_destruction_of_cultural_heritage_by_isis.pdf. (13, April, 2016)
31. Rajaie Batniji, Yoke Rabaia, Viet Nguyen-Gillham, Rita Giacaman, Eyad Sarraj, Raija-Leena Punamaki, Hana Saab, Will Boyce, 2009, «Health as human security in the occupied Palestinian territory», *Lancet*, Vol 373 March 28.
32. Stone, G, Peter (2016). "The challenge of protecting heritage in times of armed conflict, international" *institute for conservation of Historic and Artistic works*, Issue 53,.
33. Stefania Negri (2013). "Cultural Genocide in International Law: Is the Time Ripe for a Change?", *Transnational Dispute Management*, ISSN : 1875-4120, Issue : Vol. 10, issue 5.
34. Vrdoljak, Ana Filipa (2007). "International Destruction of Cultural Heritage and International Law", *Thesaurus acroasium*, vol, xxxv, No, 4014, *sakkooulas publication*.
35. O'Keefe, Roger (2006). "The Protection of Cultural Property in Armed

Conflict”, *New York: Cambridge University Press.*

C) Instrument

36. Prosecutor v. Miodrag Jokić, Case IT-01-42/1-S, Trial Chamber, judgment of 18 March 2004, para 51.
37. International Conference, “Heritage and Cultural Diversity at Risk in Iraq and Syria” UNESCO Headquarters, Paris, 3 December 2014, see at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002325/232562e.pdf>
38. Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. 1954. http://portal.unesco.org/en/ev.php-Url_ID=13637&Url_Do=Do_Topic&Url_Section=201.html (accessed April 7, 2007).
39. Unesco Declaration Concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage. 2003. http://portal.unesco.org/en/ev.php-Url_Id=17718&Url_Do=Do_Topic&Url_Section=201.html (accessed at April 9, 2007).
40. Nhsmun, Unesco, National High School Model United Nations, 2 March 2016–5 March 2016: Preservation of Culture in Postconflict Societies, 2016.
41. Amnesty international The International Criminal Court , Fact sheet 3 , Prosecuting the crime of genocide.
42. HRC Res.6/11 on Protection of cultural heritage as an important component of the promotion and protection of cultural rights, 28 September 2007.
43. Palestine, United Nations Educational, Scientific And Cultural Organization, <http://www.unesco.org/new/en/unesco/worldwide/arab-states/Palestine/> (last visited Mar. 4, 2016).
44. Palestine and the World Heritage Convention, Unesco.Org (Dec. 12, 2011), <http://whc.unesco.org/en/news/821>
45. World Heritage Comm., United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Convention Concerning the Protection of the Palestinian Cultural and Natural Heritage, June 19-29, 2011, Item 11 of the Provisional Agenda: Protection of the Palestinian Cultural and Natural Heritage, U.N. Doc. Whc-11/35.Com/11 (May 27, 2011).

D) websites

46. Available at : https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NormStatesParties&xp_treatySelected=400.
47. Available at : <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?ko=15391&language=E&order=alpha>. (13, April, 2016)
48. Available at : <http://www.icicl.org/files/icc%20cultural%20property%20Translation.5.pdf>. (9, June, 2017)
49. Available at : <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?Ko=15207&language=E&order=alpha>. (13, April, 2016)
50. Available at : Hendawi, “UN says destruction of Mideast historical sites ‘war crime’,” Desert News, see at: <https://www.yahoo.com/news/un-says-destruction->

-
- mid-east-historical-sites-war-crime-111836546.html?ref=gs,(13 may 2015)
51. Available at : Laura Smith-Spark, "Syria: ISIS Destroys Ancient Muslim Shrines in Palmyra," *CNN*, (13, April, 2016)
  52. Available at : <http://www.cnn.com/2015/06/24/middleeast/syria-isis-palmyra-shrines/>(24 June 2015)
  53. Available at : <http://icicl.org/details.asp?id=420>(13, April, 2016)
  54. Available at : <http://www.unesco.org/New/en/unesco/world/arab-states/palestine>. (24, January, 2017)
  55. Available at : <https://issuu.com/friendsofalaqsa/docs/report2010>.
  56. Available at : <http://www.icrc.org/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/6756482d86146898c125641e004aa3c5>, (9, Mar, 2016)
  57. Available at : <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3410332,00.html>. (24, January, 2017)
  58. Available at: http://www.pchrgaza.org/files/W_report/English/2008/16-07-2009.htm. (13, April, 2016)
  59. Available at : <http://www.thisweekinpalestine.com/details.php?id=1451&ed=107>. (13, April, 2016)
  60. Available at : Ahmed A. Rjoob, Contested Management of Archaeological Sites in the Hebron District, 2 *PRESENT PASTS* 24 (2010), available at <http://www.presentpasts.info/article/view/pp.24/36>. (17, February, 2017).